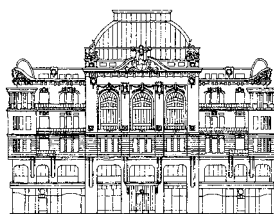

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема   Layout
Љубица Танасковић   Ljubica Tanasković

Превод с енглеског   English translation
Александар Павић   Aleksandar Pavić

Штампа   Printed by
Штампарија Издавачке фондације   Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке   Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд   Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж   Circulation
200 примерака   200 copies

©   ©
САНУ, Београд, Србија   SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ   CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	INTRODUCTORY LECTURES
ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	HISTORY
ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51 THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71 ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91 AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101 INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т	245	W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошким и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *йарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *йроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*йројект*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална
 и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским
 антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци
 изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

ЉУБОМИР МАЦАР

Алфа универзитет у Београду, Институт за стратегијске студије и развој, Београд, Србија

ljmadzar@fepn.edu.rs

САЖЕТАК: Текућа економска криза је, између осталог, прилика за дубље понирање у неке кључне механизме институционалног прилагођавања и имплементације економске политике. Она открива објективна ограничења и детерминанте ове политике и показује да њени протагонисти (владе и њихове агенције) немају слободу да чине изборе за које се чини да су пожељни са чисто економске тачке гледишта. У литератури се примећују тенденције ка монокаузалном објашњавању кризе и ка приписивању свих њених важнијих особености тек појединим категоријама (скуповима) чинилаца. Уместо тога (а и стога) презентирана је мултифакторска схема детерминанти кризе и назначене су неке логичке везе и функционалне интеракције делатних чинилаца. У примени на привреду Србије расправа је усредсређена на један број политичких особености и на врло темељна друштвена ограничења која онемогућавају вођење ефикасне политике и одабирање алтернатива које би привреду коначно пребациле на путању одрживог развоја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: економска криза, механизми међународног ширења, баштина социјализма, отпорност на спољне ударе, ограничења у институционалном прилагођавању, ограничења на економску политику, неодрживи раст

Актуелна светска економска и финансијска криза попримила је планетарне размере и сручила се неочекивано разорном снагом на свет у целини, на готово све земље и њихове привреде, на велики број територијално дефинисаних подручја и једнако разнолико мноштво функционално одређених сектора. Тако обухватна и разорна, пала је она и на различито опредељене друштвене стратуме и социјалне групе и, што је можда најтежа њена последица, на несагледиво мноштво појединаца и њихових породица. За свако зло, па и за ово планетарно, мора се поставити питање узрочника и механизма који су условили његово ширење. Кад се несрећа догоди на индивидуалном нивоу, појединац ће, ако је трезвен и разборит, прво поставити питање није ли је сам произвео, а у сваком случају поставиће питање сопственог доприноса злу које му угрожава егзистенцију и трује живот. Тешки удари често знају да буду продукт спољних околности над којима појединац нема контроле, али се неретко у замршеном клупку егзогених удара зна прикрити и много тога што смо сами учинили као допринос несрећи или оно што смо могли да урадимо да бисмо је избегли а што смо из неких

разлога пропустили да учинимо. Привреде појединих територијалних целина, читавих земаља, а још мање светска привреда у целини не поседују неке институционалне или сличне ентитете који би себи могли да поставе оваква самокритичка питања; некакав антропоморфизам с пратећим персонификацијама био би у овом контексту непримерен и недозвољен. Остаје стога покушај да се привреди и њеним институционалним механизмима и материјалним структурама приђе на уобичајени начин, посредством опсервација и анализа у којима нема идентификовања с некаквим субјектом који сноси неповољне последице, те да се процени шта јој је највероватније могло да допринесе и шта је евентуално могло да се догоди или предузме па да криза буде избегнута.

Мора се сместа подвући да је то изузетно тежак задатак. Сложеност задатка можда најбоље може да се илуструје указивањем на неке новије аналитичке прилоге у којима се – додуше, макар и имплицитно – говори о различитим могућим генераторима кризе, али се ипак истиче неки коме се приписује одсудан значај и утицај; в. [Prokopijević 2009; Mađžar 2009a]. Сама чињеница да се у перцепцији и интерпретацији разних аутора издвајају различити проблемски комплекси као изворишта кризе убедљиво говори о сложености ове појаве и о тешкоћама поузданог сагледавања њених дубинских детерминанти и (дис)функционалних механизма. Светска финансијска криза је непојмљиво комплексна појава, а маркантна особеност комплексних јесте коегзистенција бројних аспеката који се не дају без тешкоћа и ризика уклопити у јединствену и тумачењима доступну схему. Управо због изузетне комплексности множина аспеката је код ове велике кризе више наглашена него код других појава које карактеришу светску економску позорницу. Ти аспекти су бројни и неретко противречни не само кад је реч о последицама и манифестацијама кризе него и кад су у питању њени покретачи и генератори. Сасвим је очекивано и искуствено многократно потврђено да се аналитичарима као централни елементи намећу разни, неретко сасвим опречни аспекти појаве, те да услед усредсређивања на тако различите аспекте долази до једнако различитих закључака и одговарајућих интерпретација. Да у изучавању јако комплексних појава чак и један аналитичар може да дође до дијаметрално супротстављених, на први поглед и логички противречних налаза – можда најбоље илуструје луцидна опаска нобеловца Ероуа [Arrow 1974] да се нада да је испао противречан сам са собом тако што је обухватио све релевантне аспекте веома сложене појаве.

Који ће аспект привући пажњу појединих аналитичара зависи од њиховог истраживачког искуства, њиховог образовања, интелектуалних утицаја којима су бивали изложени и од природе њихове радозналости и њихових научних афинитета. Кад су тако комплексни феномени у питању, усаглашеност истраживача и подударане њихових налаза представљало би прави куриозитет и било засигурно мање природно него што су њихова тако типична неслагања. То утолико пре што се битни економски процеси одвијају на нивоу привредних субјеката, а у мноштву детаља с којима се у изучавању кризе сусрећемо приморани смо, или нам се то указује као лакши пут, да релевантне појединости агрегирамо у крупне проблемске блокове и да ове агрегате третирамо као

јединствене целине које имају неке своје законитости понашања. То је толико учестала опасност *холизма* у анализи сложених појава на коју је тако речито и толико аргументовано упозоравао Попер [Popper 2002/1963/: 484] и за који је детаљно показао да води не само у научне неспоразуме него и заблуде у погледу битних компоненти истраживаних динамичких тенденција.

Овде ће, идући добрим делом за саветом који нуди неизбежни Попер [Popper 2002/1963/: 475], бити учињен покушај да се на *овдашњу* кризу баци један неортодоксан поглед који би требало да се разликује од оних који доминирају текућом научном расправом па и у комуникацији с јавношћу остављају свој дубок и тешко избрисив печат. Попер је, наимае, инсистирао на што широкој научној расправи и на развијању једнако широке скале наглашено издиференцираних мишљења, укључујући, особито, она која су међусобно супротстављена. Само тако знатније се повећавају шансе изласка и ослобађања од преовлађујуће научне парадигме, која је, с једне стране, неизбежна, јер пружа ослонац за најширу лепену истраживања и јер аналитичаре ослобађа обавезе да при разматрању појединачних проблема увек изнова крећу од нуле [Berberović 1990: 178], али, с друге стране, наметањем професионално санкционисаних и дугом применом освештаних истраживачких стандарда и аналитичких поступака спутава развој научне мисли и, постулирајући некакве законе и правилности и тамо где им у стварности нема места, смешта истраживачке налазе у априорно конципиране претинце [Berberović 1990: 175–6]. Како Берберовић [Berberović 1990: 199–242] даље образлаже позивајући се на Куна, парадигма постаје утолико већа сметња за развој научне мисли уколико дужи истрајава као обавезујући образац научног приступа и пратеће комуникације. Само кроз смела и владајућом конвенцијом неинхибирана одступања од устаљених образаца могуће је проширити хоризонте научних открића, а удари по давно успостављеној парадигми утолико су и кориснији и потребнији уколико је, управо због њеног дугог трајања, она прерасла у препреку даљем успешном научном развоју.

Попер [Popper 2002/1963/: 320–321] је ову идеју развио у степену у ком се она испољава као својеврстан парадокс: постулати које ваља научно проверити утолико су сазнајно богатији и информационо (пот)пунији уколико су *мање вероватни* у светлости расположивих научних налаза и друштвено прихваћених „истина”. Они се могу рангирати по свом информационом садржају, при чему је тај ранг *обрнути* у односу на ранг састављен према вероватноћи. Највећу шансу да помере хоризонте научно провереног, као и највећи ризик да се испоставе као погрешни, имају искази који су најмање вероватни! Биће да је добро да се отворено истакне да је овај текст испиричан наведеним Поперовим постулатом који би без већег ризика могао да се назове и Поперовим парадоксом. Намера је да се на неким важнијим тачкама формулишу пропозиције у јарком контрасту у односу на низ налаза који се у професионалној јавности прихватају као доказани и неспорни. Посебан изазов је изнаглажење разлога – а њих ће један број читалаца протумачити као *ојравдавање власици* – који су довели до тога да је скорашња и актуелна економска политика продуковала тако разочарајуће, готово катастрофичне резултате у (не)одржавању макроекономских равнотежа

и привредном развоју. Утолико пре што би и сам емпиријски регистрован „развој” могао да се окарактерише као недостатак или одсуство нешто стриктније дефинисаног развоја. Критиковање власти одавно је и увелико постала широко распрострањена пракса; могло би се рећи да је то парадигма која и сувише дуго траје да би могла да послужи као оквир за плодна економска и економскополитичка истраживања. Ово критиковање је толико уобичајено и уходано да је постало дубоко ужиљена рутина, преставши уистину да буде било какав интелектуални изазов. Прави изазов је утврдити *зашто* је власт водила тако погубљиву економску политику и довела свеукупни систем негде пред ивицу колапса. Пронаћи и образложити *објективне детерминанте* такве политике кудикамо је теже него се отиснути утрвеним путевима паушалног критиковања њених институција, стратешких опредељења и оперативних поступака.

ПОТЕНЦИЈАЛНЕ КОРИСТИ ОД ИДЕНТИФИЦИРАЊА ГЕНЕРАТОРА КРИЗЕ

Пожељност изналажења покретача кризних процеса могла би и аксиоматски да се постулира, да се истакне као самоистина коју и не треба доказивати. Међутим, кроз утврђивање разлога због којих је препоручљиво установити ове корене кризних поремећаја могу се изнаћи и неке важне специфичности самих тих генератора и тако доћи до потпунијег разумевања тектонских и њима изазваних мањих али утолико бројнијих померања која свој дубоки печат дају економској стварности света. И код тих разлога доћи ће до изражаја разлике у приступу и тумачењима одговарајућих процеса, а пре свега разлике у аспектима кризе које поједини аналитичари карактеришу као пресудне или бар далеко најважније.

Први разлог је чисто спознајни. Обухватан и темељан филозофски поглед у историју људског сазнања [Rasel 1998/1993/: 97–201, а посебно 202–209] показује да су прави зачеци развитка науке, њени први одлучујући кораци који су, макар и с преокретима и дисконтинуитетима, начињени у античкој Грчкој, били надахнути незаситном радозналешћу, огромном и дуготрајном жељом да се одгонетну и протумаче велике тајне космоса, па и друштва у коме су људи у тако издиференцираним улогама остваривали своје животе.

Мотив спознаје била је сама спознаја, за филозофским и научним увидима трагало се ради њих самих. Кад се ради о тако крупном поремећају као што је светска економска криза, овај мотив чистог сазнавања могао би да буде и појачан: ово тектонско исклизнуће, заједно с турбуленцијама које га неминовно прате, омогућава да се привреда сагледа у констелацијама какве у нормалним приликама не бивају формиране, а управо то је прилика да се привредама сагледају компоненте и процеси који се иначе у њој не јављају. Те сингуларне констелације прилика су да се и о појавама које се јављају у стандардним околностима и рутинским режимима функционисања истражи и сагледа много тога што иначе не би било доступно. Више је него вероватно да се привреда може темељније разумети и целовитије протумачити ако се јави прилика да се она –

поред онога што се региструје и анализира у тзв. нормалним временима – прати и проучава и у временима крупних кризних поремећаја.

Следећи крупан разлог за препознавање узрочника кризе већ залази у домен утилитарних и прагматичних мотива и тиче се несумњивих људских потреба. За широком скалом врло различитих спознаја постоји несумњива друштвена тражња. Баш као што постоји и тражња за потрошним или инвестиционим добрима. Но, ово је стохастичка тражња за елементима за које се не зна како ће (у будућности) бити употребљени, па чак ни да ли ће уопште бити искоришћени. Уколико пак та знања настала као одговор стохастичкој тражњи нађу у недовољно предвидивој будућности какву корисну примену, ефекти те примене могу да буду многоструко већи од трошкова њиховог прибављања и да тако надокнаде и трошкове многих других знања која су генерисана без конкретне идеје о практичној примени и која такву примену (још!) нису нашла.

Једна аналогија може да допуни разјашњење овог аргумента. Количина књига које купујемо много је већа од свега што бисмо икада могли да прочитамо, већа него што бисмо прочитали све и да уместо једног имамо три живота. Па ипак је таква „предимензионирана” куповина рационална. Нешто од свих тих набавки индукованих неизвесном тражњом доиста ће нам устробати и добро ће доћи, а ефект може обилно да накнади издатке намењене набавци и оних књига које никада нећамо читати. С друге стране, само постојање тих књига, свест да се на њих можемо ослонити, даје неизрецив осећај сигурности и психолошки подстицајно делује на наше стваралаштво чак и кад их не користимо.

У образлагању потреба да се утврде иницијатори и механизми пропацирања крупнијих кризних поремећаја не могу се, дакако, мимоићи ни строго утилитарни разлози. Познавање процеса посредством којих се рађа и шири криза често помаже у захтевном и хазардном напору да се дође до спознаје институционалних прилагођавања и економскополитичких мера и акција које би спречиле поремећаје или бар убрзале њихово отклањање, те смањиле њихове тешко подносиве трошкове. Економисти се, наравно, јако разилазе у погледу веровања у делотворност економске политике у регулисању макроекономских токова; има и таквих који доказују да економска политика, макар у неким епизодама, покушавајући да сузбије девијације у тим токовима додатно дестабилизује привреду и ствара више штете него користи. Преовлађујуће мишљење ипак нагиње ставу да економска политика може у извесној мери да буде од користи и да ограничава или отклања макар оне крупније кризне потресе. Знање, дакле, подиже делотворност управљања и посредством њега даје корисне ефекте који би требало вишеструко да компензирају трошкове његовог стицања. У земљама с недограђеним и у неким сегментима раштимованим регулаторним системом учинци ових, иначе пожељних и добродошних, инкременталних слојева новог знања далеко су мањи него у друштвима с колико-толико сређеним институционалним поретком. Разлог је у свакако забрињавајућој чињеници да се делотворној економској политици у виду препрека намећу бројни политички чиниоци и деформисано функционисање страначког система и укупног поретка власти. У таквим привредама – а привреда Србије могла би евентуално да

послужи као парадигматичан пример – не користе се ни она знања која су уџбенички кодификована и многократно проверена. Економска политика држи се праваца за које је несумњиво да не задовољавају елементарне императиве економске знаности. Такав је, примера ради, у нас више него познат случај лоцирања привреде на путању раста која се показује као неодржива. Није реч о неодрживости на стриктно протумачен *дуји рок*; неодржива је та путања и у једној перспективи која је тек нешто дужа од стандардног *крајкој рока*. Сукцесивно прибављени режњеви нових знања и аналитичких увида у таквој привреди мало шта знатније мењају, па ни њихови економски учинци не могу да буду импресивни. Заробљена императивима који извиру из *чистије њолишике*, тј. из страначког надметања и парламентарних нагодби, економска политика слабо, ако уопште, реагује на поруке које су инхерентне новопродукованим научним резултатима. Биће да је то један од разлога због којих финансирање научних истраживања котира тако ниско у ранг листи приоритета јавне потрошње; то што није у стању, или вољна, да примени, политика скоро инстинктивно помера на далеке маргине буџетског подстицања.

За један број економиста испоставиће се као релевантан још један разлог за улагање напора да се установе и сагледају узрочници и механизми ширења кризе. То су они који су у неку руку склони персонализовању појединих елемената кризних процеса, тј. који су спремни да одговорност за кризне поремећаје припишу одређеним актерима. Овде ће, као и у другим скорашњим прилозима, на пример, [Madžar 2009с.: 142–185], бити заступана теза да су понашања политичких актера, нажалост, системски, тј. институционално условљена. Гро оних акција за које се зна да су економски штетне, па и деструктивне, политички чиниоци представљени у структурама власти предузимају под снажним притиском изопачених мотивационих импулса које генерише наш искривљени политички систем. Његова опредељујућа карактеристика је нездраво широка диференцијација идеолошких и програмских платформи овдашњих странака и њоме условљена конкуренција која се добрим делом исцрпљује форсирањем што бржег изједања оскудног друштвеног капитала наслеђеног из наше социјалистичке прошлости. Тако се додатно погоршава затечено стање за које је сад већ довољно јасно установљено да је (било) далеко од задовољавајућег, а посебно од оног какво је систематски осликавано у моћној државној пропаганди.

Можда није на одмет да се каже да је овакво гледиште сасвим на линији Поперове [Popper 2002/1963/: 197, 475] анализе друштвених међузависности. На једном до ређих места на којима Попер веома афирмативно цитира Маркса, он прихвата и снажно подупире Марксово становиште да понашање ни капиталиста нити радника није продукт њихове слободне воље и свесног избора него је резултат *системских императива*. За Маркса Попер каже да „...је рекао сасвим одређено...да је капиталиста ухваћен на исти начин у мрежу друштвених околности... као и радник; да капиталиста не може а да не дела на начин на који то чини; он је исто толико неслободан колико и радник...” Овде се, као и у раније објављеним прилозима, инсистира на системској условљености понашања странака, политичких организација и установа власти, па је тиме неко персо-

нализовање узрочности кризних процеса на далекој маргини укупне анализе. Ипак, не може се рећи да изванредан, макар и сасвим скучен, маневарски простор немају и чиниоци власти, па се сходно томе може у извесној мери поставити и питање одговорности. Идентификовање персонално одређених чинилаца кризних поремећаја може стога да буде део здравог друштвеног притиска да власт боље искористи, макар и скромне, могућности конструктивнијег деловања или бар да се уздржи од акција и образаца понашања који су с макроекономског и општег друштвеног становишта наглашено штетни, неретко и деструктивни, иако су политички високо исплативи.

ТАКСОНОМИЈА МОГУЋИХ УЗРОЧНИКА КРИЗЕ

Неки могући, па и вероватни узрочници кризе већ су истакнути у стручној литератури, па и у бројним медијима општег профила и широке перцепције у јавности. Тако је Прокопијевић [Prokopiјеvić 2009] одговорност приписао, махом неодговорној и краткорочно оријентисаној *йословној йолијици великих финансијских орданизација* које сада треба да поберу горке плодове свога, како би рекао Стиглиц [Stiglitz 2003: *passim*, посебно главе 5, 6 и 10], несмотреног пословања, а потом, с приближним нагласцима, и погрешној *економској йолијици* која је најпре *много* учинила на генерисању кризе, а затим такође много на њеном разбуктавању и разочарајуће *мало* на њеном сузбијању. Маџар је, с друге стране, скоро сав терет аргументације ставио на *инхерентну несйабилност сисйема*, на његову бескрајну сложеност, на његову збуњујуће брзу промену, на вапијуће спознајне дефиците у његовом разумевању и тумачењу, а потом, као резултат свега тога, на његову више него скучену управљивост. Овим су већ идентификоване две широке и надасве моћне скупине узрочника које би, прегледности ради, могле да се нумеришу као (1) и (2) скупина. Овде неће бити понављана аргументација у прилог било какве тезе о надмоћности једне или друге скупине. Уместо тога биће учињен покушај да се скицира много шира слика евентуалне констелације већег броја класа узрочника, међу којима они које су назначили Прокопијевић и Маџар неизбежно заузимају важно ако не и централно место. Број скупина покретача кризе и механизма њеног ширења, може, међутим, да се допуни, заокружујући тако малочас назначену широку панораму могућих колекција узрочних чинилаца.

Лако се разазнају и две додатне групе. То су (3) могући снажни егзогени удари који су су се јавили неочекивано и који се нису дали антиципирати, чиме се поново дотиче дефицит знања и тешкоће теоријског проницања и аналитичке разраде великих турбуленција. Мишљења би на овој тачки могла да буду подељена: једни би могли да тврде да су те велике и разорне турбуленције инхерентно несавладиве јер творе констелације у којима престају да важе законитости које је наука установила и формално кодификовала – уп. [Mandel'brot i Hadson 2006: 44–45, 143–165]; други би могли да тврде да су и те сингуларне и ванстандардне појаве спознатљиве али наука једноставно у свом развоју *није*

могла да се дигне на ниво на коме би се са њима ухватила у коштац; трећи би могли да иступе са ставом да су и те појаве у начелу и битним елементима спознатљиве и да не изискују некакав *йоседбан* напор, али да је једноставно изостало, иначе неопходно, прегнуће да и тај проблем, макар колико редак и неувобичајен, буде стављен у програм научних истраживања. Другим речима, разлика између „других” и „трећих” је у томе што једни сматрају да наука није ни могла да држи корак с бурним трендовима промена који су јој наметнули немогући задатак гађања покретне мете, док други сматрају да су спознаје законитости ових непредвиђених промена биле у домену могућег али да је наука просто пропустила да на овом сегметну одради оно што друштво од ње оправдано очекује.

Последња у овој категоризацији, што ће рећи (4) група покретачких чинилаца који би могли да се третирају као иницијално језгро објашњења за настајак кризе јесте баштина неких ранијих, временски мање или више удаљених погрешних економскополитичких мера и акција. Доиста, временска међузависност макроекономских перформанси није никакав куриозитет у економској науци. Множина теорија социјалистичког екстензивног раста пружила је на тој основи врло глобалну, готово монументалну слику слома социјалистичких привреда. Захваљујући огромној способности, а и стварним учинцима у мобилизацији ресурса, социјалистички институционализоване привреде су остваривале заиста импресиван раст. Тај раст је био довољно импресиван, довољно дуго одржаван да добар број научника, укључујући чак и оне најумније међу њима, наведе на озбиљне сумње у способност капиталистичког поретка да издржи ту развојну трку и на уверење да социјалистички системи садрже раније никад сретану динамичност која их чини изразито супериорним. У одређивању производног асортимана – говорило се у то време – социјалистичке привреде можда нису у стању да остваре праву, с тражњом усклађену, сразмеру између ципела и четкица за зубе, али ће у једној не предалекој временској перспективи имати више и једног и другог него капиталистичке привреде. А временом се испоставило да *шакав расиј* није одржив. Он је већ у почетним фазама имао уграђен механизам који је предодређивао његов епохални слом, а у самом вантржишно исфорсираном, упечатљиво високом темпу раста биле су већ садржане клице и силе будуће разочарајуће децелерације [Mađžar 1990: 320–35].

Други, мање драматичан пример јесте инфлационо допинговање привреде које на кратак рок доноси експанзију и производње и запослености, али се силе таквог надувавања перформанси веома брзо исцрпљују, па је пад производње и запослености неизбежан. То је болно висока цена таквог захуктавања макроагрегата у економском систему [Најек 2002/1967/а: 167–71]. Штавише, кад се економски систем увуче у такав опортунистички начин краткорочног истеривања на нешто дужи рок *неодрживих* перформанси, он убрзо упада у констелацију у којој ни уз тако подигнуту стопу инфлације не може да се задржи на нивоу производње и запослености на који се дигао уз ослонац на описани, очито деструктиван, начин. Кључни агрегати испољавају снажне тенденције пада, а економска политика бива стављена пред мучну и тешко разрешиву дилему. Она је пред алтернативом или да се помири с таквим падом, и то на нивое који

би без оваквих инфлационих премећаја били избегнути, или да покуша да пад избегне али уз све веће и веће стопе инфлације. Ова друга опција може да се активира само по цену неизбежног колапса у (тек нешто) даљој будућности. Враћајући се таксономији алтернативних скупина кризних узрочника, ова четврта садржавала би последице могућих економскополитичких промашаја у прошлости, а посебно опортунистичких залетања у ефемерна повећавања производње, запослености и других агрегата – залетања која данас морају да буду скупо плаћена. Плаћена ценом која вишеструко надмашује кратковекне добитке – можда тек довољне да се јавност придобије за неке блиске изборе – и која се доима као жива слика економскополитичког, а у крајњој линији баш политичког опортунизма.

Кад се могући покретачи кризе ставе у овако широку панораму њихове (симултане) коегзистенције, интеракције и богато изукрштаних, не увек видљивих веза међусобне зависности, јављају се озбиљни проблеми њиховог разграничења и оцене њиховог укупног утицаја. Посебно се показује као тешко квантификовање њиховог релативног доприноса кризним поремећајима. Која би од те четири скупине детерминанти могла да буде најутицајнија, најважнија? Прво, не може се порећи да су чиниоци из све четири групе у неким тренуцима и у извесној мери долазили до изражаја. Али то их не чини детерминантама кризе; својство детерминантности може се приписати само оним факторима који су довољно моћни да иницирају кризе дају довољно уочљив допринос, или, још боље, за које се разумно може тврдити да се у њиховом одсуству криза не би ни појавила. Ово је мултифакторски контекст који није структуриран у знаку познате бинарне логичке схеме која садржи два услова од којих се један јавља као довољан а други као потребан, као што је то случај у стандардним доказима у математици [Stipanić 1978: 59, 241–2, 416]. Наиме, схема је у овом случају једноставна и дуго већ позната. Ако је A довољан услов за B , тада је $не-A$, тј. одсуство или неиспуњеност услова A , довољан услов за $не-B$, што ће рећи за неважење или нејављање B . У исти мах, уз исте ове релације, попут неке обрнуте слике у огледалу, B је потребан услов за A , док је $не-A$ потребан услов за $не-B$ (детаљније код [Baum 1996/1875/: 469–75]).

Кад се у анализу укључи више од два фактора, она се осетно компликује. Ту је могућ већи број логичких сплетова. Најједноставнији је ако се постулира да реализацију посматране појаве може да продукује сваки од n посматраних услова. У том случају сваки од тих услова показује се за реализацију појаве као довољан, али ниједан од њих није потребан; сваки може да буде замењен било којим од преосталих $n-1$ услова. Друга констелација која заузима место граничног, екстремног случаја јесте таква да се за реализацију појаве морају стећи свих n услова. Тада су сви услови очигледно потребни али ниједан није довољан. Могуће су и неке средње, интермедијарне комбинације. Није редак случај да је у довољно великој скупини констелација, које се једине могу третирати као практично релевантне, засигурно испуњено k од n услова. Уколико се тражи још само један, и то било који, од преосталих $n-k$ услова, сваки од њих понаособ добија својство довољног услова; ако се појава не може реализовати без симул-

таног активирања свих ових $n-k$ услова, они очито добијају својство потребних услова. У овом случају k може да варира од 1 до $n-1$, чиме се број могућих конфигурација знатно умножава.

Множина фактора чини, дакле, веома сложену анализу стварних изворишта кризних турбуленција. Чисто теоријски, на апстрактном логичком нивоу, нема неопходности да се иједан фактор прогласи за опредељујући или једини. Опредељење Прокопијевића [Prokopiјевић 2009] за *економску (и њословну) њолиџику* као крајње генераторе кризе, или варијанта у којој се Маџар [Maџar 2009a] приклања *сисџему* с његовом инхерентном нестабилношћу – већ зато што је (веома) велик, динамичан, стохастичан и отворен – сигурно не представљају логички недозвољене конструкције, али свакако нису ни једине логички могуће комбинације. И прва варијанта, у којој су свих n услова потребни, а и друга у којој је сваки од њих понаособ потребан, уноси у анализу *множину чинилаца* и једноставно преокреће ситуацију у којој, ваљда по некој инерцији, трагамо за једним јединим фактором. Свођење појаве на један фактор свакако поједностављује слику и силно олакшава анализу, али се, бар на логичком нивоу, такав приступ не јавља као једини могућ. *Prima facie* могло би да се каже да нас оперисање с већим бројем узрочника више приближава истини него настојање да несагледиво сложени сценарио збивања сведемо на један једини узрок. У тако сложеним системима монокаузална објашњења једва да икада могу да буду довољно добра апроксимација богато разуђеног сплета међузависности [Haјек 2002/1967/b] који чак уводи појам градуираних *сџејена комџлексносџи* [Haјек 2002/1967/b: 198–201] и доказује да за одговарајуће анализе није могуће прибавити заокружену информациону основу [Haјек 2002/1967/b: 203–5], а још мање су могућа поуздана предвиђања која су очито предуслов за било какав вид управљања, па и за разне облике регулације. Он дозвољава да се под неким условима могу предвиђати само *обрасци крешања*, а не и њихове конкретизоване нумеричке карактеристике, чиме се посве приближио пропозицији о неуправљивости система уколико њихова комплексност премаши одређени степен.

Све ово постаје још мање прегледно или, боље речено, све је то у стварности још сложеније. Прво, питање екстерних удара не може се одвојити од особености система, па чак ни од начина на који је вођена, и још се води, економска политика. Никога неће шокирати констатација да и сама политика може да буде извориште бројних и не баш лако савладивих екстерних удара. Најважнији разлог дестабилизујућег дејства економске политике јесу парохизални, најчешће специфични и општем добру супротстављени интереси који је типично прате. То је готово тривијалан разлог који не изискује нити допушта нека додатна објашњења. Мање су тривијални спознајни и оперативни разлози: економска политика често не може да стигне догађаје које би хтела да промени или спречи. Временски помаци у формулисању и, још више, спровођењу политике такви су да њена дејства, како је с великим жаром образлагао Фридман (Milton Friedman), стижу с великим закашњењем и продукуюју учинке отприлике супротне онима које би креатор политике хтео да постигне. Треба се сетити времена потребног за уочавање појаве и њено колико-толико поуздано дија-

гностицирање, за проучавање њене генезе и могућих тенденција развитака, за конципирање потребних пакета мера, за евентуалну расправу макар у најужим стручним круговима, за парламентарно или неко аналогно изгласавање, за обнародовање и конкретну примену, за прилагођавање субјеката променама које такве колекције мера продукују...

Друга страна овог проблемског комплекса јесте системски аспект потреса. Важан дезидератум у конструкцији и развијању институционалних аранжмана јесте њихова отпорност на спољне ударе. Због тога се о ударима не може говорити без симултаног разматрања институционалних својстава привреде. Само ако су институције конструисане на неки волшебно савршен начин, систем би морао да буде способан да апсорбује широке класе оваквих удара – Б. Хорват [Horvat 1969: 16–24] је у егзалтираном узлету неодмереног научног оптимизма тврдио да је наука *већ њага* достигла ниво да систем може да се обликује на начин који амортизује све поремећаје – али у неминовном изостајању тог идеала увек ће постојати довољно снажни удари које никакав систем не може да неутралише. Но, у конкретним ситуацијама у којима деструктивни удари нису савладани остаће арбитрарно пресуђивање доприноса двеју компоненти: да ли је систем недовољно добар те није смирио ударе или су удари одвећ снажни да их ни идеално изведен систем није могао амортизовати?

Тешкоће се јављају и на линији односа између одлука и политика вођењих у ближој или даљој прошлости и институционалних аранжмана који функционисање привреде регулишу у текућем периоду. Политике никада нису независне од институција, па ако је ишта у прошлости било нецелисходно или промашено, томе су у доброј мери морале да кумују и институције. С друге стране, позната идеја трајекторијске међузависности (*path dependency*) сугерише да актуелне институције нису независне од оних које су преовладавале у прошлости. Између прошлости и садашњости успостављена је (бар) двострука веза. Једнако су богате, али и значајније, везе актуелних институција и текуће економске политике. Карика које повезују ове две функционалне целине има много, али нека буду поменуте само две. Од мере у којој су у институционалном систему развијени механизми аутоматске регулације зависи *шереи* који мора да падне на економску политику; слаба аутоматска регулација значи много посла за, како би био рекао Б. Хорват, *ручно ујрављање*, а што је већи опсег посла који има „ручно” да се обави, то је мањи квалитет оваквог управљања и, што је можда важније, већи ризик грешака и промашаја. Друга димензија институционалног система која га директно везује за економску политику – компликујући тиме разграничење између онога што заговара Прокопијевић и онога што сугерише Маџар – јесте снабдевеност система инструментима економске политике. Инструментима сиромашан систем отежава економску политику, обара њен квалитет, чини је – *ceteris paribus* – хазарднијом и тако увећава вероватноћу генерисања кризних импулса управо у њеном домену.

Даљи иако нипошто дефинитиван корак у сагледавању готово неразмрсивих веза и интеракција између могућих генератора кризних турбуленција јесте уважавање супституционог односа између њих, а посебно између институција

које се јављају као оквир за политику и саме економске политике. Претходни претрес наметнуо је потенцијалним чиниоцима кризе бинарну структуру: разматрана су само два стања или положаја које су ти чиниоци могли да заузму, што ће рећи да је за сваки од њих било једино могуће или да буду на нивоу који као такав може да продукује кризу или да се затекне испод тог нивоа, у ком су случају третирани као да на кризу немају никаквог утицаја. Стварност је бога-тија и много разуђенија: сви разматрани чиниоци могу да узму не само поме-нуте две вредности – или су такви да могу изазвати кризу или такви да појави кризе уопште не доприносе – него читав континуум вредности као што се у математици постулирају релевантне променљиве и везе између њих. У том слу-чају јавља се битно нова и квалитативно друкчија могућност третмана покрета-ча кризе. Институционални поредак може, на пример, да буде толико ефикасан да амортизује и компензира све евентуалне кризне ударе који би могли да дођу из недовољно уређеног и непредвидивог процеса вођења економске политике. И обрнуто, лакше замисливо али не и више вероватно, економска политика, добро вођена, може да компензира структурне слабости и конструкционе неу-саглашености у самом систему.

Како у овом случају лоцирати „одговорност” за појаву кризе? Да ли за „кривца” прогласити, макар и релативно добро вођену, економску политику зато што није била *joш доља* како би компензирала дисфункционалне учинке лоше скрпљеног институционалног поретка? Или ипак чињеницу креирања кризе приписати таквом (недограђеном и лоше конципираном) поретку и по-ред тога што је објективно остваривим побољшавањем економскополитичке интервенције део непожељних системских учинака могао да буде ако не баш отклоњен а оно ублажен. Овим се стиже до једног аналитички прилично обес-храбрујућег закључка. Кад се посматра скупина „кандидата за кривце”, тј. по-тенцијалних генератора кризе, онда било ком од њих можемо приписати ис-кључиву (или далеко претежну) одговорност, како су то учинили Прокопијевић [Prokopiјевић 2009] и Маџар [Mađžar 2009a], само под *екстремно ресириктив-ном* претпоставком. Претпоставка је да су сви други потенцијални генератори достигли свој апсолутни максимум у сузбијању кризе тако да ни за један од њих није било могућности да даљим побољшавањем и додатним антикризним ангажовањем редукује кризне поремећаје, па макар да су главна изворишта тих поремећаја везана за друге факторе!

Кад се ствар овако замрси тешко је подвући црту и презентирати биланс. Остајући можда доследан сопственој предрасуди, овај аутор је спреман да нај-већи пондер ипак припише систему. Ако ишта, систем логички и функционал-но претходи економској политици. Не опредељује у крајњем економска поли-тика правце институционалног развоја, него, напротив, развој регулаторних аранжмана и других институција опредељује простор, те тако и домете, еко-номске политике. Даље, институционална прилагођавања, а особито смелије искорачење у креирање сасвим нових институција, вуче за собом веће спознај-не изазове и већи ризик неприлагођености тих институција услед немогућност да се ваљано проуче све релевантне околности. Исто тако, могуће је замислити

широку скалу институционалних прилагођавања која непосредно не зависе од економске политике, док је економска политика по више основа, од којих су неки претходно натукнути, зависна од расположивих институција; стога је и развој ова два функционална комплекса асиметрично условљен: нова опредељења и правци деловања економске политике нису могући без одговарајуће институционалне подлоге, док се сам систем у многим режњевима може развијати независно од економске политике.

СКЕПТИЧКИ ПОГЛЕД НА СТАЊЕ ПРИВРЕДЕ У СРБИЈИ

Привредна ситуација у Србији је очајна, могло би се рећи на ивици слома. Ко у ово не верује нека погледа најновије радове Стаменковића и другова [Stamenković et al. 2010: посебно 15–28 о трагици блиској новијој економској историји Србије, као и 40–47] о изазовима пред којима се она налази а за које се не виде ни ресурси ни опредељеност за какво-такво превладавање. У исту ствар ће се лако уверити ако консултује и нову студију професора М. Ковачевића где се говори о драстично незадовољавајућим перформансама тамо где су најважније, тј. на спољноекономском подручју и где се претресају могућности излаза из економског ћорсокака, поново с малим изгледима за колико-толико подношљив сценарио [Ковачевић 2009: 40–42, 48–59]. Вредно је упозорити на разлике у теоријским полазиштима и методолошким приступима између ових аутора, а потом на околност да су они, упркос томе, па још и поред додатних разлика у језику и темпераменту, стигли до суштински подударних закључака. То и једној и другој студији даје посебну тежину и на начин који је готово очигледан увећава њихову научну веродостојност. Нико разуман не би могао да стави под знак питања дијагностичку озбиљност и аналитичку утемељеност ових студија.

То је, међутим, тек део приче. Да привреда иде дугорочно неодрживом путањом и да јој стога предстоје тешки потреси одавна се зна и тешко да има економисте коме то није јасно. Право питање *није* да ли је економска политика практично урнисала привреду Србије него како је то уопште могло да се догоди и зашто се још увек, такорећи пред нашим очима, из периода у период догађа. Не постоје ли и иза (несумњиво лоше) економске политике какве *објективне детерминанте*? У последњих пар година то питање, више но и једно друго, заокупља аутора овог текста. На ту тему написао је две књиге и неколико чланака, од којих је један објављен недавно [Madžar 2009b]. Полазећи од тога да привреда не може да се разуме ван контекста који јој опредељује политички систем и, још даље, најшире схваћена друштвена структура, те да се праве детерминанте (и успешног и неуспешног) привредног развоја налазе *ван привреде*, начињен је покушај да се проуче тешка ограничења која постоје у самом управљачком систему, најпре у институцијама и регулаторним аранжманима у које је такорећи окована ова привреда, а потом и у много широј сфери политичких раслојавања, неформалних институција и вредносних опредељења која битно утичу на понашање управљачких пунктова, што ће рећи установа и органа који воде полити-

ку и, колико уз бројна ограничења могу, развијају институционалне аранжмане без којих привреда не може да изиђе на путању успешног развоја.

Кад се констатује да нам је економска политика била толико неуспешна, није довољно рећи да су се на одговорним местима нашли „погрешни људи”, некакви (ваљда) недовољно добри економисти као што су „Лабус, Динкић, Ђелић, Влаховић, Јелашић...” [Sekulović 2010: 219]. Расправа не сме на томе да се оконча, него би права анализа ту тек требало да започне. Правци у којима се усмерава економска политика имају своје детерминанте и те детерминанте морају да буду предмет озбиљних проучавања. Додуше, понешто се у вези с овим сасвим имплицитно и јако посредно наговештава, али се не може поуздано утврдити шта је посреди. Ту и тамо као да се наслућује да критичари сматрају да су ови економисти на високим државним положајима лоши стручњаци. Један број економиста, укључујући овог аутора, оваквим оценама децидирано ће се и енергично супротставити. Кад се поброје економисти који су сада, или су донедавно били ангажовани на положајима високих званичника, није немогуће закључити да они представљају добар део наше врхунске научне елите. Али чак и да су толико лоши како неки, за аутора овог текста *недозвољено*, тврде, констатација њихове (рецимо набеђене) ифериорности није никаква анализа. Право је питање зашто су баш они, ако су недовољно добри, одабрани и, још више, зашто се тако понашају кад су донедавно, док нису били на положајима, резоновали мање-више баш као и ми остали.

Баш ту се долази до увида који би могао да буде од кључног значаја: где год да се затекну, појединци и, још шире, друштвени актери понашају се сходно подстицајима и ограничењима којима су изложени а које генеришу најшире појмљена институционална устројства посматраног друштва. Озбиљни аналитичари морају да се упусте у проучавање њиховог понашања. Задржати се на пукој констатацији да то понашање није целисходно или да је резултат оваквих или онаквих мањкавости особа које су се затекле на одговорним местима, било би отприлике исто као и констатација да је тражња на неком тржишту таква каква је просто зато што су се потрошачи тако определили, а да се уопште не уђе у детерминанте тог понашања, у одговарајућу теорију и њену емпиријску проверу.

Објаснити неке односе и кретања простим констатовањем да су тако поступили неки актери представља лако препознатљиву варијанту теорије завере како је дефинише и образлаже К. Попер [Popper 2002/1963/: 483–484]. Инсистирајући на објективној условљености понашања актера друштвених процеса, и то не само у привреди него и у другим, много ширим сферама социјалних интеракција, Попер јаким речима казује да је та „теорија” у ствари одустајање од правог теоријског понирања и аналитичке расправе и да је „...у неку руку, примитивна врста сујеверја”. Он даље каже да је теорија завере „типичан резултат секуларизације религијског сујеверја” и да је постала нека врста замене за „хомерске богове чије су завере биле одговорне за судбину Тројанског рата...” Хомерски богови као такви више нису протагонисти теорије завере, а њихово место је у новијим верзијама запоседнуто од стране „монополиста или капи-

талиста или империјалиста”. Или изопачених политичара или корумпираних чиновника, могло би да се дода у духу приступа који, нажалост, доминира у размишљањима и анализама многих савремених истраживача драматичног положаја у коме се доиста нашла привреда Србије.

Ограничења спадају у централне, дословно опредељујуће категорије економије као науке. Кад се каже *о*граничења не мисли се само на технолошка и ресурсна, него и на она лоцирана у управљачким системима. Ограничења *с*ирећавају политичаре и државне званичнике да предузму мере за које економисти знају да су препоручљиве и неопходне. Највећи број животно важних потеза званичници не повлаче не зато што не знају или зато што неће, него зато што не моју. Ми као некакви спољни аналитичари процеса кроз које се формулише и спроводи економска политика не видимо много тога што виде и на кожи осећају државни дужносници; много је тога у економскополитичким механизмима што се може видети само изнутра а не и споља. Стога су и наше препоруке често погрешно усмерене: уместо да тражимо овакву или онакву *нес*ироводиву економску политику, тражећи на тај начин дословно *не*мојуће, ми бисмо морали да се усмеримо на ограничења и чиниоце који *о*немојућавају вођење политике за коју мислимо да је потребна. Прави пут води преко реформе – опет у оквиру онога што је могуће а што би могло и да нам не буде по вољи – политичког и ширег друштвеног система чиме би се (тек!) створили услови за предлагање мера и вођење политика за које смо уверени да би биле у друштвеном интересу.

*

Текућа светска економска криза је јединствена прилика да се кроз сагледавање њених дубинских детерминанти добију увиди у неке кључне условљености актуелних стремљења на плану институционалне изградње и крупнијих опредељења у економској политици. Криза открива неке аспекте привредних кретања и друштвених интеракција који у „нормалним”, стабилним условима нису видљиви. У професионалним истраживањима кризе дошле су до изражаја склоности ка монокаузалном третману кризе, ка везивању за *један чинилац* који би кризу објаснио у свим њеним кључним компонентама. Овај текст садржи покушај да се укаже на ограниченост таквог приступа. Комплексни феномени тешко се, без извесног огрешења о стварне економске међузависности, дају свести на један једини узрочник. У тексту се сугеришу четири класе могућих покретача кризе и показује да је већ на чисто логичком нивоу број могућих комбинација детерминанти кризе несравњено већи. Садржинска анализа допуњава и подупире овакву логичку конструкцију за коју се наводе разлози због којих би могла да буде знатно подеснија и ближа ономе за шта постоје добри разлози да на овом степену сазнања буде прихваћено као научна истина. У примени на привреду Србије презентира се покушај да се у самом вођењу економске политике и потезима који се повлаче на плану институционалне изградње препознају опредељујући чиниоци и ту политику и та институционална прилагођавања, колико год да су нецелисходни са чисто економског аспекта, објективно условљавају и чврсто везују за путању која није дугорочно одржива.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Baum, Robert (1996/1975/). *Logic*, Fourth Edition, Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Berberović, Jelena (1990). *Filozofija i svijet nauke*, Sarajevo: Svjetlost.
- Hajek, Fridrih fon (2002/1967a/). Puna zaposlenost, planiranje i inflacija, u: *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Beograd: Paideia, prev. Dragan D. Lakićević.
- Hajek, Fridrih fon (2002/1967/b), Teorija kompleksnih fenomena, *Studije...*
- Horvat, Branko (1969). *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Kovačević, Mladen (2009). Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom, referat na savetovanju *Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom – Nužnost nove strategije*, održanom 15. oktobra 2009. u Kragujevcu, objavljen u istoimenom zborniku, Beograd: Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Mađžar, Ljubomir (2009a). Kriza, tržište i ekonomska politika, u: B. Cerović i M. Kovačević, red., *Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza*, zbornik sa istoimenog savetovanja održanog na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 30. maja 2009, Beograd: Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Mađžar, Ljubomir (2009b). Ekonomskopolitički antibarbarus – Kritički osvrt na kritička viđenja ekonomske zbilje u Srbiji, referat na savetovanju *Ekonomsko-finansijski odnosi...*
- Mađžar, Ljubomir (2009c). *Ekonomska politika pred izazovima skućene upravljivosti*, objavljeno uz potporu *Projekta podrške UNDP Srbija*, Beograd: Ministarstvo finansija Republike Srbije.
- Mađžar, Ljubomir (1990). *Suton socijalističkih privreda*, Beograd: Ekonomika i Institut ekonomskih nauka.
- Mandel'rot, Benua i Ričard L. Hadson (2006), *(Ne)poslušne rynki*, Moskva, Sankt- Peterburg, Kiev: Izdatel'skij dom „Vil'jams”, prev. A. Ju. Zajkina.
- Poper, Karl R. (2002/1963/). *Pretpostavke i pobijanja*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, prev. Dragan Lakićević.
- Prokopijević, Miroslav (2009). Ekonomska kriza u svetu i njen uticaj na Srbiju, u: B. Cerović i M. Kovačević, red., *Tranzicija u Srbiji...*
- Rasel, Bertrand (1998/1993/). *Istorija zapadne filozofije*, Beograd: Narodna knjiga–Alfa, prev. Damira Parenta.
- Stamenković Stojan et al. (2010). Ekonomska politika u 2010. godini: Ka novom modelu ravnoteže, B. Živković i S. Stamenković, red., *Ekonomska politika Srbije u 2010. godini: Ka novom modelu makroekonomske stabilnosti*, zbornik radova sa istoimenog savetovanja održanog 26. decembra 2009, Beograd: Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Stiglitz, Joseph E. (2003). *The Roaring Nineties*, London: Penguin Books.
- Stipanić, Ernest (1978). *Viša matematika – Prvi deo*, Beograd: Građevinska knjiga.

CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS

LJUBOMIR MADŽAR

Alpha University, Institute for Strategic Studies and Development, Belgrade, Serbia

ljmadzar@fejn.edu.rs

SUMMARY: The current global crisis is, among other things, an opportunity for probing more deeply into some major mechanisms of institutional adjustments and implementation of economic policies. It has revealed the objective constraints and determinants of these policies and demonstrated that its actors (governments and their agencies) do not have the freedom of making choices which seem desirable from a purely economic viewpoint. Tendencies towards a monocausal explanation of the crisis and of ascribing all its major traits to some single category (or sets) of factors can be discerned in the relevant literature. This text will, thus, present a multifactor scheme of the determinants of the crisis, along with some of the logical interconnections and functional interactions among the most influential factors. Pertaining to the economy of Serbia, the discussion will center on a number of political peculiarities and quite basic social constraints which make it impossible to conduct efficient policies and to make choices which would at long last put the economy onto a path of sustainable development.

KEY WORDS: economic crisis, international propagation mechanisms, legacies of socialism, resistance to external shocks, constraints on institutional adjustment, constraints on economic policies, unsustainable growth